

การสร้างเสริมสุขภาพทางเพศเยาวชน โดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน

แสงจันทร์ เมธาตระกูล

มูลนิธิแพธทูเฮลท์ กรุงเทพมหานคร

บทนำ

จากการแพร่ระบาดของเชื้อเอชไอวี/เอดส์สูงสุดในประเทศไทย (พ.ศ. 2530-2540) และสถานการณ์ดีขึ้นในช่วงทศวรรษต่อมา แต่ข้อมูลภาพรวมของประเทศไทยในอีกด้านหนึ่งกลับพบว่า เด็กและเยาวชนของประเทศไทยมีแม่วัยรุ่นอายุต่ำกว่า 20 ปีสูงขึ้น โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2555 มีจำนวนแม่วัยรุ่น 129,451 ราย อัตราเฉลี่ยของแม่วัยรุ่นตั้งครรภ์อยู่ที่ 53.8 ต่อ 1,000 ประชากร ค่าเฉลี่ยอายุของการมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรก คือ 13-15 ปี สถิติการใช้ถุงยางอนามัยของวัยรุ่นอยู่ในระดับต่ำ⁽¹⁾ กระทั่งปัจจุบันเกิดกระแสวิพากษ์กันในสังคมอย่างกว้างขวางมากขึ้น ในประเด็นการไม่ยอมรับความหลากหลายทางเพศ การกลั่นแกล้งรังแกกันด้วยเหตุแห่งเพศ (gender based violence) การใช้ความรุนแรงหรือละเมิดสิทธิและความเป็นส่วนตัวในเรื่องเพศของเด็กและเยาวชนในสถานศึกษายังเกิดยังปรากฏในสื่อออนไลน์อย่างต่อเนื่อง^(2,3) การจัดการเรียนการสอนเพศวิถีศึกษาในระบบโรงเรียนซึ่งใช้ตำราเรียนและองค์ความรู้ต่างๆ ยังคงล้าหลังไม่เป็นไปตามมาตรฐานสากล⁽⁴⁾ รวมถึงการให้นักเรียนออกกลางคันเนื่องจากตั้งครรภ์ในขณะที่เรียน ซึ่งขัดกับ พ.ร.บ. การป้องกันและแก้ไขปัญหาคาการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น พ.ศ. 2559 สถานการณ์ทั้งหมดนี้เกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับการมีสุขภาพครอบครัวของครอบครัวไทยและการมีสุขภาพที่ดีของเด็กและเยาวชน และสะท้อนข้อจำกัดสำคัญ คือ (1) มิติเรื่องเพศภายใต้บริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย ซึ่งให้ความสำคัญต่อเรื่องเพศที่นำไปสู่โอกาสเสี่ยงทางเพศในกลุ่มผู้หญิง ไม่ยอมรับความหลากหลายทางเพศ ไม่มีการจัดการเรียนรู้เพศวิถีอย่างเป็นระบบ และ (2) จำนวนของแม่วัยรุ่นที่มากขึ้น ส่วนหนึ่งสะท้อนพฤติกรรมทางเพศหรือการมีเพศสัมพันธ์ของเด็กและเยาวชนที่ขาดการเรียนรู้รอบด้าน เป็นระบบ ดังปรากฏในรายงานผลการวิจัย

เพื่อทบทวนการสอนเพศวิถีศึกษาในสถานศึกษาที่ระบุว่าครูยังคงใช้รูปแบบการสอนแบบบรรยายซึ่งไม่เน้นการสร้างทักษะชีวิต และสอนไม่ครบเนื้อหาเพศวิถีศึกษาส่งผลกระทบต่อคุณภาพการเรียนรู้ของนักเรียนที่พบว่า ยังคงมีความเข้าใจผิดในเรื่องเพศและความรุนแรงทางเพศ⁽⁵⁾ หมายถึงว่ากระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เป็นอยู่ยังไม่ทำให้เด็กและเยาวชนสามารถจัดการตัวเองได้ ลดผลกระทบจากพฤติกรรมทางเพศเติบโตหรือเลือกเส้นทางชีวิตที่มีคุณภาพและมีสุขภาวะที่ดีทั้งในปัจจุบันและอนาคต

มูลนิธิแพธทูเฮลท์ (path2health foundation, p2h) ให้ความสำคัญและมีเป้าหมายการสร้างเสริมสุขภาพเด็กและเยาวชน (adolescent health) โดยเน้นกระบวนการทำงานร่วมกับหน่วยงานสาธารณสุข องค์กรปกครองท้องถิ่น สถาบันวิชาการ ชุมชน ครอบครัว และโรงเรียน โดยเฉพาะการใช้โรงเรียนเป็นฐานการทำงานเพื่อสร้างเสริมทักษะชีวิตควบคู่กับทักษะวิชาการสำหรับเด็กวัยรุ่นและวัยรุ่น โดยการพัฒนาโครงการและได้รับงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพอย่างต่อเนื่อง โดยมีวัตถุประสงค์คือ เพื่อพัฒนากลไกและสร้างความเข้มแข็งของระบบการทำงานที่เกี่ยวข้องกับการลดปัจจัยเสี่ยงด้านพฤติกรรมทางเพศและสร้างเสริมสุขภาพที่ดีสำหรับเด็กและเยาวชน

กระบวนการดำเนินงาน

กระบวนการทำงานโครงการภายใต้ p2h เป็นการทำงานในลักษณะการปฏิบัติงานที่อิงการวิจัยและพัฒนา เน้นการหาข้อสรุปและบทเรียนในแต่ละโครงการเพื่อต่อยอดและขยายผลการทำงาน โดยมีกรอบแนวคิดการดำเนินงานที่ใช้รูปแบบการมุ่งแก้ไขระบบนิเวศรอบตัวเด็กและเยาวชน หรือการจัดปัจจัยแวดล้อมที่ทำให้เกิดภาวะสุขภาวะของเยาวชน

ทั้งจากตัวเด็กและเยาวชน ครอบครัว เพื่อนและโรงเรียน ชุมชนและสังคม ระบบบริการสุขภาพและสวัสดิการสังคม และนโยบายที่เกี่ยวข้อง และวางยุทธศาสตร์การทำงานโครงการต่างๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ คือ การพัฒนากลไก และสร้างความเข้มแข็งของระบบการทำงานที่เกี่ยวข้องกับการลดปัจจัยเสี่ยงด้านพฤติกรรมและสร้างเสริมสุขภาพที่ดีสำหรับเด็กและเยาวชน ในประเด็นเพศวิถีและสุขภาวะไว้ 3 ข้อ และเกิดผลลัพธ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. พัฒนาระบบการศึกษา ผลิตโปรแกรมออนไลน์ และคู่มือการจัดอบรมพัฒนาศักยภาพครูทั่วประเทศซึ่งมีครูเข้าเรียนมากกว่า 130,000 คน แนวทางการทำงานเรื่องเพศและสุขภาวะ ชุดกิจกรรมและสื่อการเรียนรู้ในและนอกห้องเรียน หนังสือเรียน ซึ่งถูกนำไปใช้และเผยแพร่ต่อโดยกระทรวงศึกษาธิการ และเชื่อมโยงมิติการทำงานเรื่องเพศวิถีและทักษะชีวิตไปสู่การทำงานการสร้างสุขภาวะองค์รวมในกลุ่มนักเรียนมากขึ้น ส่วนในระดับพื้นที่มีการสร้างกลไกการทำงานโดยมุ่งให้สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา (สพท.) เป็นเจ้าภาพหลักในการประสานทำงานร่วมกับภาคีเครือข่ายและผู้ปกครอง ขับเคลื่อน และสนับสนุนให้โรงเรียนจัดการเรียนรู้เพศวิถีศึกษา คัดกรองสิทธิทางการศึกษาและสุขภาพ และดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่เผชิญปัญหาทางเพศ เช่น การตั้งครรภ์ และเชื่อมต่อบริการสุขภาพและโรงเรียน

2. พัฒนาระบบเครือข่ายการเรียนรู้และบริการสุขภาพเด็กและเยาวชน พัฒนารูปแบบและเครือข่ายการเรียนรู้นอกห้องเรียนทั้งผ่านกลุ่มแกนนำนักเรียน สภานักเรียนและเยาวชน คลับหรือชมรม กลุ่มสนใจของเด็กและเยาวชน โดยออกแบบการทำงานผ่านสื่อสมัยใหม่ มีโปรแกรมเรียนรู้เพศวิถีออนไลน์ chatbot clinic online / website: lovecarestation.com พัฒนาคอนтактงานสาธารณสุขให้เป็นกลไกการทำงานให้บริการที่ลดรูปแบบความซ้ำซ้อนและบริการแบบเป็นมิตรเข้าถึงง่ายสำหรับเยาวชน พร้อมทั้งสร้างกิจกรรมรณรงค์ในพื้นที่สาธารณะโดยกลุ่มเยาวชนเพื่อให้เข้าถึงสิทธิและบริการสุขภาพ ซึ่งทำให้มีกลุ่มวัยรุ่นหรือเยาวชนเข้าถึงระบบบริการสุขภาพ การคุมกำเนิด การปรึกษา จากจุดบริการในพื้นที่และผ่านระบบออนไลน์

3. พัฒนาระบบชุมชน เป็นแนวทางการทำงานเชิงพื้นที่ area based เพื่อมุ่งให้เกิดรูปธรรมของการทำงานเป็นพื้นที่ต้นแบบ โดยเน้นการสร้างกลไกพื้นที่ คือ คณะทำงานที่มาจาก

ทุกภาคส่วน การพัฒนาสมรรถนะผู้ปกครองในการดูแลบุตรหลาน และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายให้ทำงานร่วมกันทั้งการป้องกัน ดูแล แก้ไขปัญหา ทำให้มีเครือข่ายคนทำงานเพศวิถีในพื้นที่ทำงานและขยายผลต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน

กล่าวโดยภาพรวมของผลการดำเนินงาน คือ มีชุดเครื่องมือการพัฒนาสมรรถนะครู ผู้ปกครอง เจ้าหน้าที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในประเด็นเพศวิถีและสุขภาวะ ชุดการเรียนรู้ทั้งแบบออนไลน์และออฟไลน์สำหรับเด็กและเยาวชนทั้งในระบบและนอกระบบการศึกษา ช่องทางและกลไกการทำงานในพื้นที่ที่เป็นลักษณะเครือข่ายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดูแล ป้องกัน ช่วยเหลือ ให้เด็กและเยาวชนเข้ารับบริการด้านสุขภาวะที่เข้าถึงง่ายในพื้นที่ที่มีจุดบริการ อย่างไรก็ตาม มีปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการดำเนินงานคือ พ.ร.บ. การป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดในวัยรุ่น พ.ศ. 2559 ที่ทำให้การดำเนินงานร่วมกับต้นสังกัดของโรงเรียนหรือกระทรวงศึกษาธิการเป็นเจ้าภาพขับเคลื่อนงานโดยมี p2h เป็นหน่วยงานทำหน้าที่เสริมด้านวิชาการเพศวิถีและสุขภาวะ และยังกระตุ้นให้เกิดภาคีการทำงานในระดับพื้นที่มากขึ้น และปัจจัยด้านกระบวนการทำงานที่ต่อเนื่อง และเป็นเชิงลึกกับเจ้าหน้าที่ ครู ศึกษานิเทศก์ที่เกี่ยวข้องที่เน้นการพัฒนาศักยภาพการทำงาน ส่งผลให้เกิดเครือข่ายทำงานในพื้นที่ทำงานทั้งในระบบการศึกษา ระบบสาธารณสุข และชุมชน นอกจากนี้ยังมีอีกปัจจัยที่สำคัญในการทำงาน คือ ประเด็นเรื่องเพศวิถีและสุขภาวะแม้จะมีการทำงานมานาน เพราะมีความแตกต่างกันทั้งระหว่างคนแต่ละรุ่น บริบทพื้นที่ สภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิต แต่มีหลากหลายแง่มุมซึ่งเชื่อมโยงไปสู่การมีสุขภาวะส่วนบุคคล จึงมีแง่มุมให้ทุกคนเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา

ในขณะเดียวกันปัญหาอุปสรรคและความท้าทายที่สำคัญในการทำงานขับเคลื่อนเพศวิถีและสุขภาวะ คือ แม้จะมีครูลงทะเบียนอบรมผ่านโปรแกรมเพศวิถีออนไลน์จำนวนมาก แต่การสอนเพศวิถีที่ยังไม่ครอบคลุมนักเรียนทุกคนและการสอนไม่ครบทุกมิติ เพื่อให้วัดผลพฤติกรรมทางเพศของนักเรียนที่ชัดเจน ขณะเดียวกันคุณภาพการสอนในทุกๆ สาระวิชาของระบบการศึกษาไทยยังมีปัญหาไม่เฉพาะการสอนเพศวิถีศึกษา อีกประการหนึ่ง คือ การคัดกรองสิทธิทางเพศและอนามัยเจริญพันธุ์ สิทธิทางการศึกษา ซึ่งเป็นสิทธิพื้นฐานของนักเรียนยังถูกละเมิด

จากผู้ใหญ่รอบตัว แม้จะมีกฎหมายรองรับแต่ในทางปฏิบัติ เด็กและเยาวชนยังถูกละเมิดอยู่ในโรงเรียนและชุมชน ส่วน ประการสุดท้าย คือ การไม่มีช่องทางการเรียนรู้เพศวิถีศึกษา และสุขภาวะของนักเรียนที่หลากหลาย ในการจัดการเรียนรู้ ในระบบโรงเรียนที่อาศัยชั่วโมงสอนในห้องเรียนของครูและมีข้อจำกัดมาก แต่ระบบหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ ไม่ได้เปิดให้มีการพัฒนาโปรแกรมการเรียนรู้ที่เป็นการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองหรือให้หน่วยงานอื่นมีส่วนร่วม ในการจัดการเรียนรู้คู่ขนานโดยกระทรวงศึกษาให้การรับรอง การขับเคลื่อนงานผ่านโครงการที่ดำเนินงานภายใต้ p2h ในด้านการพัฒนาการจัดการเรียนรู้เพศวิถีและสุขภาวะ โดยใช้โรงเรียนเป็นฐานพบว่า การเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมทางเพศของนักเรียนเกิดขึ้นได้ หากมีการเรียนการสอนที่ครบทุกมิติอย่างมีคุณภาพ มีกิจกรรมการเรียนรู้ของเครือข่าย นักเรียนแกนนำ การเชื่อมกับผู้ปกครอง และมีการสอนที่ต่อเนื่องกับนักเรียนทุกคน โดยการดำเนินงานอย่างเป็นระบบทั้งโรงเรียน (whole school approach) ซึ่งโรงเรียนเป็นฐานการดำเนินงาน (school based management) ด้วยการสนับสนุนของภาคีในชุมชน และเกิดระบบการเครือข่าย การเรียนรู้และบริการสุขภาพที่สอดคล้องกับความต้องการของเด็กและเยาวชน มีการส่งต่อและให้บริการด้านสุขภาพที่หลากหลาย มีพื้นที่สร้างสรรค์ของเยาวชนเกิดขึ้น โดยระบบชุมชนที่มีเครือข่ายการทำงานทำหน้าที่สนับสนุน เพื่อให้เด็กเยาวชนและผู้ปกครองได้รับการดูแลช่วยเหลือ และมีความปลอดภัย เข้าถึงสิทธิทางเพศ สิทธิทางการศึกษา และเรียนรู้ มีความเท่าทันหรือรอบรู้ด้านสุขภาพ (health literacy) และนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีและไม่เฉพาะกรณี ปัญหาทางเพศแต่ยังครอบคลุมไปถึงปัญหาสุขภาวะอื่นๆ ที่เป็นภัยคุกคามเด็กและเยาวชน ทั้งนี้การขับเคลื่อนงาน ในระยะถัดไป จึงมีแนวโน้มที่จะดำเนินงานในลักษณะของการมุ่งไปที่การสร้างระบบการทำงานทั้งด้านการศึกษา การเรียนรู้และบริการ และชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืน ในการพัฒนาสุขภาวะเด็กและเยาวชน

สรุป

การพัฒนากลไกและกระบวนการทำงานลดพฤติกรรมเสี่ยงทางเพศของเด็กและเยาวชน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง

ของระบบการศึกษา ระบบเครือข่ายการเรียนรู้และบริการ สุขภาพ และระบบชุมชน โดยอาศัยความร่วมมือจากทั้งภาคี ทั้งจากภาครัฐ ท้องถิ่น ชุมชนที่เกี่ยวข้องเข้ามาทำงานร่วมกัน เป็นทีม โดยมีการออกแบบเครื่องมือชุดการเรียนรู้เรื่องเพศ หรือสุขภาวะ พัฒนากิจกรรมคนทำงานต่อเนื่องไม่ใช้การอบรม เพียงครั้งเดียว แต่มีกระบวนการพัฒนาคนทำงานหรือ ผู้เกี่ยวข้องกับผู้ใหญ่และเยาวชน รวมถึงสร้างเครือข่าย การเรียนรู้เพื่อให้มีแรงกระตุ้นให้เรียนรู้อยู่เสมอจะเป็นปัจจัย และกลไกสำคัญในการทำงานทุกระบบ เพราะคาดว่าจะนำไปสู่ ความยั่งยืนและบรรลุผลด้านการลดพฤติกรรมเสี่ยงทางเพศ และสุขภาวะในอนาคต ทั้งนี้ปัญหาพฤติกรรมเสี่ยงทางเพศ และสุขภาวะของเยาวชนไทย จำเป็นต้องพัฒนาผู้ใหญ่ใกล้ตัวเด็ก และเยาวชนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ต้องพัฒนาระบบนิเวศรอบตัวเด็กไปพร้อมๆ กัน เพราะ ฐานคิดเรื่องเพศและสุขภาวะของผู้ใหญ่ในสังคมไทยกับวิถี ส่วนตัวของเด็กและเยาวชนนั้นแตกต่างกัน ทั้งการยอมรับ การให้คุณค่า ค่านิยม ดังจะเห็นจากสถานการณ์ทางสังคม ที่เกี่ยวกับเรื่องเพศในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ที่พบว่า มีรูปแบบของปัญหาและสถานการณ์ที่ปรากฏขึ้นซ้ำๆ อยู่เสมอๆ กับตัวเด็กและเยาวชนที่ถูกผู้ใหญ่ละเมิดสิทธิในเนื้อตัวร่างกาย สิทธิทางการศึกษา สิทธิที่จะพัฒนาตัวเองให้เจริญเติบโต ตามพัฒนาการ เข้าไม่ถึงสิทธิสุขภาพหรือระบบบริการ ที่กฎหมายกำหนดไว้ แม้จะมีความพยายามทำงานกัน หลายภาคส่วนก็ตาม เพราะการเปลี่ยนมุมมอง ทัศนคติ วิถีปฏิบัติของผู้ใหญ่ที่มีต่อเรื่องวิถีทางเพศของเด็กและ เยาวชนต้องใช้เวลาในการปรับเปลี่ยน หรือรอสร้างฐานคิดใหม่ ที่ผ่านมามีการทำงานเพศวิถีศึกษากับระบบการศึกษามีปัจจัย หนุนที่สำคัญ คือ นโยบายที่สนับสนุนจากส่วนกลาง และ การออกแบบโครงการที่เน้นกระบวนการทำงานพัฒนา ศักยภาพกับภาคีทุกฝ่าย หรือเชื่อมโยงผู้เกี่ยวข้องเข้าด้วยกัน ให้มีบทบาทหนุนเสริมกันและกันเป็นปัจจัยสำคัญ เป็นส่วนหนึ่ง ที่ทำให้นโยบายลงสู่การปฏิบัติจริง หากมีเพียงนโยบาย สั่งการแต่ขาดกระบวนการลงติดตาม ช่วยหนุนเสริม ก็จะไม่เกิดประสิทธิภาพหรือคุณภาพการทำงาน และคำนึงถึง การคุ้มครองสิทธิเด็กและเยาวชนในทุกมิติ ในขณะเดียวกัน ก็ต้องสร้างพลังของกลุ่มเยาวชนให้มีการส่งเสียง มีส่วนร่วม ในกระบวนการพัฒนานี้ด้วย เนื่องจากเป็นเจ้าของปัญหา และต้องการการพัฒนา

เอกสารอ้างอิง

1. กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ (UNFPA). รายงานสถานการณ์ประชากรไทย พ.ศ. 2556 แม่วัยใส ความท้าทายการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น [อินเทอร์เน็ต]. 2556 [สืบค้นเมื่อ 20 ก.ค. 2564]. แหล่งข้อมูล: <https://thailand.unfpa.org/th/publications/>
2. พศิกา เชนอำนวย. ล่วงละเมิดทางเพศ: เมื่อโรงเรียน-ชุดนักเรียน ไม่อาจป้องกันเยาวชนจากการถูกล่วงละเมิดทางเพศ [อินเทอร์เน็ต]. 2564 [สืบค้นเมื่อ 25 ก.ค. 2564]. แหล่งข้อมูล: <https://www.bbc.com/thai/thailand-55359018>
3. กุลธิดา สามะพุทธิ. ข่มขืนนักเรียน: กำจัดระบบอุปถัมภ์-อำนาจนิยม ทางแก้ปัญหาล่วงละเมิดทางเพศในโรงเรียน [อินเทอร์เน็ต]. 2564 [สืบค้นเมื่อ 25 ก.ค. 2564]. แหล่งข้อมูล: <https://www.bbc.com/thai/thailand-52643849>
4. กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ (UNFPA). แนวปฏิบัติสากลทางวิชาการเรื่องเพศวิถีศึกษา ฉบับปรับปรุง [อินเทอร์เน็ต]. 2561 [สืบค้นเมื่อ 20 ก.ค. 2564]. แหล่งข้อมูล: <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/368655tha.pdf>
5. กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ (UNFPA). รายงานผลการวิจัยเพื่อทบทวนการสอนเพศวิถีศึกษาในสถานศึกษา [อินเทอร์เน็ต]. 2559 [สืบค้นเมื่อ 21 ก.ค. 2564]. แหล่งข้อมูล: <https://www.unicef.org/thailand/th/reports/>